

gegeven dat niet enkel voor deze periode geldt, is de discrepantie tussen publiek succes enerzijds en literaire kritiek anderzijds. In tegenstelling tot de geschiedenis van de theaterkritiek zijn reële reacties van het historische theaterpubliek moeilijk te reconstrueren, maar blijkbaar konden de vele vermanende kritieken over het morele, esthetische of nationale verval dat de Duitse import teweeg zou brengen het ongegeneerde succes ervan niet remmen. Het bewijs daarvan is de manier waarop vertalers en boekhandelaars – lees: de literatuurmarkt die in die periode ontstaat – inspeelden op wat het publiek wilde. Daarmee gepaard gaande stelt Groot vast dat de theaterstukken die zo gewild waren in de Republiek niet de gecanoniseerde werken uit ‘de’ Duitse literaire geschiedenis zijn. Het gaat vaak om auteurs die volledig van ons beeldscherm zijn verdwenen. Niet de drama’s van Goethe of zelfs Lessing stonden op de bestsellerlijst, maar Johann Zschokke (1771-1848) en de notoire August von Kotzebue (1761-1819), die tot ver in de negentiende eeuw in heel Europa de meest gespeelde auteur was en nu door niemand nog gekend is.

Dit onderzoek naar Duits theater in Nederland rond 1800 gaat zowel in de breedte als in de diepte: naast een uitgebreide schets van de ontwikkelingen in het Duitse theater in de loop van de achttiende eeuw en een empirisch gedragen reconstructie van Nederlandse toneelgeschiedenis worden ook aan de hand van enkele gevalstudies opvallende thema’s en motieven van de Duitse successtukken geanalyseerd. Groot’s onderzoek houdt op die manier het evenwicht tussen overzicht en detail, wat bij historisch literatuuronderzoek een interessante en bevredigende insteek is. Het verhaal over de Nederlandse receptie van Zschokkes avontuurlijke maar ook politiek gekleurde drama *Abällino*, gebaseerd op zijn gelijknamige succesrijke roman, toont ook aan hoe een literaire tekst in een andere context een eigen geschiedenis krijgt. Groot’s onderzoek heeft echter ook minder overtuigende kanten. Voor wie vertrouwd is met de geschiedenis van het Duitse theater en drama

uit de Verlichting en negentiende eeuw bevat dit boek weinig opzienbarende informatie of is niet alles even overtuigend. Zo gaat de bewering dat het toneel uit *Sturm und Drang* ‘een stap dichter bij de volledige empirie’ is (150) voorbij aan de natuurideologie van de theateresthetiek van deze beweging. De ontwikkeling en ‘breuken’ van het (Duitse) drama in de periode tussen midden achttiende en begin negentiende eeuw worden losgekoppeld van de politiek-historische context, wat net voor die periode niet overtuigend is. Uiteindelijk is het fenomeen ‘Duits toneel’ in grote lijnen het verhaal van August von Kotzebue en diens enorme succesverhaal. Maar dit soort opmerkingen mag niet afdoen aan de merites van een degelijke historische analyse die de complexiteit van de nationale literatuurgeschiedenis overtuigend aantoont.

ANKE GILLEIR, K.U.LEUVEN

Noot, Bram, *Lezen met een roomse bril. Opvattingen over literatuuronderwijs in katholieke scholen 1868-1924* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2010, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland. Derde Reeks 40; Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 2010, 299 blz., ISBN 978 90 70641 91 7); Eijden-Andriessen, Cecile van, *‘Moralinezuur’ en voorlichting. De twee gezichten van Idel in het katholieke debat om de moderniteit 1937-1970* (Dissertatie Tilburg 2010, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland. Derde reeks 41; Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 2010, 406 blz., ISBN 978 90 70641 92 4).

Dat lezen gevaarlijk kan zijn voor het geloof, wordt in katholieke kring al eeuwen onderkend. Het meest pregnante voorbeeld is de romanfiguur Jorge van Burgos, de blinde ex-bibliothecaris in Umberto Eco’s roman *De naam van de roos*. Hij wilde niet dat de monniken in zijn abdij kennis

zouden nemen van de inhoud van een manuscript van Aristoteles over de komedie, en had het ingesmeerd met dodelijk vergif. Liever dode dan verpeste monniken.

Ook in de tweede helft van de negentiende eeuw en in de twintigste eeuw werd gewaakt over wat katholieken lezen, al vielen er toen hooguit in figuurlijke zin slachtoffers. Dit wordt duidelijk uit twee proefschriften die in 2010 kort na elkaar verschenen; in beide is bovendien een poging ondernomen om de katholieke leescultuur te duiden tegen de achtergrond van het spanningsveld van katholicisme en moderniteit. In de dissertatie van Bram Noot, *Lezen met een roomse bril*, gaat het over opvattingen over literatuur in literatuurmethoden en bloemlezingen die werden gebruikt op Noord-Brabantse katholieke scholen tussen 1868 en 1925 – een periode waarin steeds meer kinderen leerden lezen en schrijven en de stroom aan lectuur groeide. Naast de godsdienstles zagen pedagogen het literatuuronderwijs als het belangrijkste instrument voor de religieus-zedelijke verheffing. Katholieke auteurs van schoolboeken moesten daarom primair geloofswaarheden uitdragen.

In haar boek *'Moralinezuur' en voorlichting*, over de in 1937 opgerichte katholieke Informatiedienst inzake lectuur (Idil – met als motto: Ik Dien In Liefde) betoogt Cecile van Eijden-Andriessen dat in het interbellum onzekerheid bestond bij katholieke boekhandelaren, uitgevers en bibliothecarissen: zij vonden dat katholieken nog altijd te weinig boeken lezen, maar tastten door de in 1918 als onderdeel van het nieuwe kerkelijk wetboek opgenomen boekenwet in het duister over welke boeken zij konden uitgeven, verkopen en uitlenen. Bestaande recensietijdschriften hielpen wel iets, maar niet genoeg. Derhalve werd mede op hun instigatie Idil opgericht als voorlichter en recensiedienst. Die dienst bestond maar liefst tot 1970.

De actoren die de rol van 'leesagent' op zich namen, zijn in beide boeken verschillend. Bij Noot gaat het vooral om de door Johannes Zwijsen in 1844 opgerichte congregatie van de Fraters van

Tilburg. Hun invloed op het katholieke onderwijs in Nederland (en destijds ook in Oost- en West-Indië) was van grote betekenis. Zij beheerden talloze lagere jongensscholen, ontwikkelden eigen leesmethoden (zoals van frater Tharcisio Horsten, en van Caesarius Mommers, de 'leesvader van het lezen') en gaven alles uit via hun bekende Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis. De omslag van Noots boek is een getrouwe kopie van de opmaak van deze series. De fraters stimuleerden het lezen onder katholieke kinderen, maar bepaalden tegelijkertijd ook mede wát er gelezen mocht worden. Ze werden daarbij vooral na 1900 beïnvloed door discussies in katholiek-culturele tijdschriften over de gevaren van 'ongezonde' (lees: zedenbedervende) lectuur en de waarde van moreel verheffende literatuur. Een schrijver als Couperus behoorde tot de zedenbedervende, Marie Koenen (vooral *De Moeder*) tot de verheffende categorie.

In 1924 stonden de fraters aan de basis van de Keurraad voor Roomsche Jeugdlectuur, waarin zes onderwijscongregaties waren vertegenwoordigd. Die raad beoogde mee te werken aan de realisatie van 'goede roomsche lectuur'. Daartoe gaven de fraters tussen 1925 en 1960 jaarlijks de zogenaamde *Rafaëlcatalogus* uit, met daarin goedgekeurde jeugdboeken. Geschiedte boeken kregen een 'Keurraadstempel' als waarborg dat het hier een 'positief goed roomsch-katholiek jeugdboek' betrof. Socialistische overtuigingen en onzedelijke gedachten of suggesties kwamen hier uiteraard niet in voor. In 1957 fuseerde de Keurraad met Idil, het punt waarop de thema's van beide proefschriften elkaar kruisen.

Bij Van Eijden gaat het vooral om de mensen rond Idil, in het bijzonder de conservatief-katholieke neerlandicus Gerard Verbiest en later ook zijn zoon Ferd. Zij woonden eveneens in Tilburg, dat als bakermat van de katholieke censuur in Nederland mag worden bestempeld. Verbiest stond er zelfs bekend als 'de paus', wat hem niet meteen tot *grand homme* bestempelt, maar toch wijst op een grote lokale invloed waarvan

tijdgenoten zich terdege bewust waren. Verbiests arm reikte overigens flink verder dan Tilburg, hetgeen Van Eijden goed duidelijk maakt. Hij bestreek met zijn Idil het hele land en werd door menigeen gevreesd en zeker ook gehaat.

Verbiest werkte met recensenten (leken en geestelijken, onder wie de Vlaamse jezuïet Emiel Janssen), die van hem een instructielijst kregen met zestien aanwijzingen, variërend van praktische tips tot ernstige vermaningen. Ze moesten toetsen op zedelijkheid, religiositeit en complexiteit. Er was een beoordelingsschaal van I tot en met V. Boeken kregen daarenboven nog een code, waaruit bleek waarom op een boek een verbod of voorbehoud berustte, zoals een P voor protestant, een S voor socialistisch of Ni voor nihilistisch. Dit leidde ertoe dat werk van Ed. du Perron, Anna Blaman, Hugo Claus, W.F. Hermans en Simon Vestdijk tot 'verboden lectuur' werd verklaard. Hermans omschreef Idil ooit cynisch als 'mijn beste vrienden'.

Na de oorlog werd Idil, onder druk van groeiende kritiek in de pers (met een belangrijke rol voor Anton van Duinkerken), op last van het episcopaat een stichting. Een nauwere alliantie met de bisschoppen diende als tegenwicht voor de kritiek. Dat kon het tij niet keren: in de naoorlogse tijd paste een dergelijke 'bedilzucht' niet meer. Het familiebedrijf dat Idil inmiddels was geworden (behalve Verbiest zaten ook zijn zoon en schoonzoon in het stichtingsbestuur) liep niet in de pas met de polsslagen van de tijd, hetgeen vooral in de jaren zestig duidelijk werd.

De twee proefschriften hebben niet alleen een verwante thematiek, de auteurs kiezen ook voor hetzelfde verklaringsperspectief. Ze situeren hun studies in het doorgaande debat over de 'andere katholieken', in 1986 door Paul Luykx geïnitieerd met de stelling dat de zo hecht geachte katholieke zuil niet pas in de jaren zestig, maar al in de vooroorlogse jaren verdeeld was door onderlinge fricties en strijd. Luykx richtte de aandacht op de vele conflicten en het expliciete onverzuilde gedrag van groepen katholieken en verwoordde

hiermee een inmiddels zowel onderschreven als bekritiseerde kritiek op het dominante beeld van de monolithische verzuiling. Door deze these op de katholieke leescultuur te betrekken, roepen de auteurs de verwachting op dat Luykx' stelling verder wordt uitgediept of bekritiseerd aan de hand van nieuw bronnenmateriaal. Die verwachting wordt echter niet waargemaakt, omdat beiden hun bronnen niet of te weinig weten te verbinden met waar het in deze these om gaat.

Noot stelt terecht dat het literatuuronderwijs in het katholieke voortgezet onderwijs in de periode tussen 1850 en 1920 een belangrijke rol heeft gespeeld in het proces van confessionalisering en verzuiling, en signaleert daarin een ontwikkeling van een relatief open houding in de negentiende eeuw naar een gesloten houding in de twintigste eeuw. Aanvankelijk zat er nogal wat ruimte tussen de katholieke zedenleer en de praktijk van de onderwijsmethoden. Zo laat hij zien dat in de uitgaven van de pedagogische reeks *Bloemkrans* opvallend veel protestantse auteurs werden opgenomen. Die vonden de fraters niet alleen van letterkundig belang, maar ook betere stilisten dan veel katholieke schrijvers en daarom een goed voorbeeld voor de roomse kinderen. Gaandeweg ontwikkelden katholieken hun eigen methoden en werd de zaak meer dichtgetimmerd. Wat betekent deze ontwikkeling nu voor het debat? Noot lijkt te suggereren dat de these van Luykx voor het onderwijs niet opgaat, want daar werd de zaak almaar geslotener. Dat zou een interessante kritiek zijn, maar Noot komt daar opmerkelijk genoeg niet meer op terug en laat de opgeworpen kwestie daarmee feitelijk 'hangen'.

Van Eijden is nog veel nadrukkelijker in haar streven om de 'andere katholieken' tot onderzoeksvraag van haar boek te maken. Hoewel ze een even uitvoerige als fragmentarische historiografie en historisch overzicht presenteert, lijkt de gedachte dat het monolithische beeld van verzuiling verder dient te worden vergruisd haar het meest aan te spreken. Het woord 'meerduidigheid' uit deze discussie valt althans

herhaaldelijk. Jammer is het daarom dat in haar analyse van Idil het continu aanwezige spanningsveld tussen katholicisme en moderniteit, waar het Luykx om te doen is, weinig uit de verf komt. Het is eerder een klassiek verzuilings- en ontzuilingsverhaal, waar Van Eijden weinig kanttekeningen bij plaatst. Bekende typeringen als het triomfantelijk zelfbewustzijn, de verkuddelijking en de uniformiteit neemt zij juist over in plaats van ze te bekritisieren. De vehement katholieke hoofdpersoon Verbiest lijkt precies te passen in dit klassieke verzuilingsverhaal. Pas na de oorlog ging het bij steeds meer auteurs en journalisten knellen en werden individualiteit en vrije meningsvorming inzet van een debat rond Idil, maar dat is precies het oude ontzuilingsverhaal. Zo lijkt de auteur de crux van de discussie te missen en biedt de 'andere katholieken' invalshoek geen passend verklaringsmodel voor haar thematiek.

De ondertitel van het boek *De twee gezichten van Idil in het katholieke debat om de moderniteit* schept verdere verwarring. Het gaat in het boek niet om twee posities in dat debat, maar om twee doelen die Idil (lees: Verbiest) zich oplegde: bijdragen aan de katholieke emancipatie door het lezen te bevorderen, maar dan wel op de goede manier, dus door voorlichting te geven over geschikte lectuur. In haar inleiding verwijst Van Eijden daarvoor naar het debat over geloof en wetenschap, een weg die verder in het boek min of meer doodloopt. Het was wellicht helderder geweest als ze had aangesloten bij het debat over de omgang van verschillende geledingen binnen de katholieke zuil met modern vermaak. De kerkelijke omgang met sport, dans en bioscoopvermaak, en de manieren waarop clerus en opvoeders probeerden dat moderne vermaak buiten de deur te houden, te reguleren, en uiteindelijk zich toe te eigenen, vertoont veel gelijkenis met de omgang met lectuur. De 'idealist' Verbiest lijkt op degenen die het vermaak wilden 'katholiseren', maar daarbij de nodige tegenstand ontmoette. Interessant zou zijn geweest te lezen op welke, al dan niet bedekte, manieren er weerstand tegen de recensiedienst

werd geleverd, zoals dat ook bij andere vormen van vermaakbegrenzing gebeurde.

Na de oorlog probeerden katholieken van het type Verbiest de touwtjes nog eens extra aan te trekken, maar toen werd het verzet openlijker geventileerd. Exemplarisch daarbij is niet alleen Van Duinkerken, maar ook het bitse antwoord van *De Tijd*-criticus Kees Fens op het verzoek om bij een vernieuwing van Idil betrokken te worden. Hij bedankte voor de eer, verweet Idil hypocrisie en liet weten de organisatie altijd al onrechtvaardig en onjuist te hebben gevonden. Misschien was Fens vooral achteraf een 'andere katholiek', maar misschien waren er (veel) meer mensen die al ten tijde van het rijke roomse leven deze mening waren toegegaan.

Wie bij dit alles het meeste op de achtergrond blijft, is 'de katholieke lezer'. We komen bij zowel Van Eijden als bij Noot niet meer over hem/haar te weten dan wat verontruste moralisten meenden te weten. De kwestie lijkt mij met name of het lektuurprobleem niet vooral bestond in de perceptie van bepaalde katholieke elites. Zoals zo vaak blijft het lastige receptieonderzoek afwezig, terwijl daar toch echt de grootste onderzoeksvernieuwing ligt.

MARJET DERKS, RADBOD UNIVERSITEIT
NIJMEGEN

Heijbroek, J.F., *Frits Lugt 1884-1970. Leven voor de kunst. Biografie* (Bussum: Thoth, Parijs: Fondation Custodia, 2010, 479 blz., ISBN 978 90 04 18661 3); Rovers, Eva, *De eeuwigheid verzameld. Helene Kröller-Müller (1869-1939)* (Dissertatie Groningen 2010; Amsterdam: Bert Bakker, 2010, 602 blz., ISBN 978 90 351 3551 2).

Les amis de van Gogh, luidde de titel van een tentoonstelling die op 30 maart 1960 geopend werd in het Institut Néerlandais in Parijs, ter gelegenheid van de 107e geboortedag van de